

УДК 811.161.2+811.351.32

Ветрова Е. С.

МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ У ДЗЕРКАЛІ МОНОТЕЇСТИЧНИХ ВІРУВАНЬ УКРАЇНЦІВ І ЛЕЗГІНІВ

Статтю присвячено вивченню особливостей репрезентації монотеїстичних вірувань у мовленнєвому етикеті українців і лезгинів. Особливу увагу приділено розгляду висловів побажального характеру з компонентом БОГ/АЛЛАХ, які відображають давні уявлення народів про Бога/Аллаха як про вищу силу, яка може або допомогти людині, або жорстоко покарати її за гріхи.

Ключові слова: релігійна свідомість, монотеїзм, ситуація спілкування, етикетні одиниці релігійного характеру, українці, лезгини.

Ветрова Э. С. Речевой этикет в зеркале монотеистических верований украинцев и лезгин. – Статья.

Статья посвящена изучению особенностей репрезентации монотеистических верований в речевом этикете украинцев и лезгин. Особое внимание уделяется рассмотрению высказываний-пожеланий с компонентом БОГ/АЛЛАХ, которые отражают древние представления народов о Боге/Аллахе как о высшей силе, которая может либо помочь человеку, либо наказать его за грехи.

Ключевые слова: религиозное сознание, монотеизм, ситуация общения, этикетные единицы религиозного характера, украинцы, лезгини.

Vetrova E. S. Speech etiquette from the point of view of monotheistic beliefs of the Ukrainians and the Lezgins. – Article.

The article deals with the verbal representations of religious images in the speech etiquette of the Ukrainians and the Lezgins. A special attention is paid to statements-wishes with component GOD/ALLAH, which reflect the peoples' ancient monotheistic ideas of the God/Allah as the highest power that either helps the man or punishes him for his sins.

Key words: religious views, monotheism, communicative situation, religious etiquette formulas, Ukrainians, Lezgins.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної думки характеризується прагненням учених вийти за межі структурного підходу до аналізу й інтерпретації мовних явищ, спробами осмислити їх крізь призму людини, її свідомість, мислення, духовну та практичну діяльність. Увага дослідників сьогодні зосереджується не на тому, як влаштована мова, а на тому, як вона функціонує, що зумовило формування нових лінгвістичних пріоритетів і векторів наукових пошуків. Становлення нової лінгвістичної парадигми, в основі якої лежить принцип антропоцентризму, стимулювало інтерес учених до проблеми співвідношення мови й культури, особливостей закріплення духовного досвіду народу в мовних поняттях і категоріях. С.Г. Тер-Мінасова зазначає: «Мова відображає не лише фізичні умови життя, природу, клімат, побут її носіїв, а й їхню мораль, систему цінностей, менталітет, національний характер, стосунки між людьми та багато іншого – усе те, що становить культуру в широкому, етнографічному розумінні цього слова» [10, с. 14].

Останнім часом у полі зору лінгвістів усе частіше опиняються мовленнєві явища, що містять інформацію про особливості релігійної свідомості представників різних етносів (роботи Н.Б. Мечковської, В.М. Мокієнка, А.К. Погребняка, Є.В. Сергєєвої, К.О. Тимофєєва, Л.О. Пустовіт, П.В. Мацьківа та інших авторів). При цьому увага вчених фокусується, як правило, на вивченні лексики та фразеології, тоді як інші мовленнєві явища, що містять інформацію релігійного характеру, досліджено недостатньо. Цікавим матеріалом для розгляду вербальної репрезентації релігійних уя-

лень та образів є мовленнєвий етикет – мовна підсистема, у якій найбільш повно ідентифікується духовний досвід, національна самосвідомість нації, у тому числі й релігійна її складова. Однак, на жаль, проблеми відображення релігійного світогляду в одиницях мовленнєвого етикету тривалий час були незаслужено витісненими на периферію лінгвістики й суміжних із нею дисциплін та досі залишаються поза увагою вчених. Що стосується розгляду релігійної семантики етикетних форм у зіставному аспекті, то дослідження такого плану в лінгвістичній науці практично відсутні, що зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є зіставний аналіз етикетних формул, що відображають монотеїстичні вірування українців і лезгинів як носіїв різних релігійних ідеологій: християнства та ісламу.

У мовленнєвому спілкуванні українців і лезгинів висловлювання, що зберігають залишки релігійних вірувань, утворюють складну систему етикетних одиниць широкого семантичного діапазону. Більшість із них бере початок із глибини століть, коли вони виконували ритуально-магічні функції, забезпечуючи спілкування людини з вищими силами. Якщо на початкових стадіях розвитку суспільства мовленнєва поведінка українців і лезгинів регламентувалася язичництвом – стародавньою політеїстичною релігією, заснованою на антропоморфізації й анімізації навколишнього світу, то з розвитком суспільних відносин, зміцненням рабовласницького ладу та створенням монархій ушанування багатьох богів зводиться до монотеїзму – поклоніння одному Богу, головному, а пізніше – єдиному та всемогутньому. Віра

в єдиного Бога кардинально вплинула на всі сфери людського життя, у тому числі й спілкування. К. Армстронг зауважує: «Персоніфікований Бог допоміг монотеїстам оцінити священні й невід'ємні права особистості, виховав повагу до індивідуальних особливостей людини» [1].

Варто відзначити, що різні монотеїстичні релігії спочатку формувались не як філософські вчення, а як зведення правил і норм, що регулювали повсякденне, політичне й економічне життя людини. У священних книгах ісламу, християнства та інших світових релігій велика увага приділяється регламентації поведінки в різних ситуаціях спілкування. Так, наприклад, у Біблії знаходимо безліч приписів, які безпосередньо стосуються етикету людських взаємин: «У всьому вчиняйте з людьми так, як хочете, щоб вони вчиняли з вами» (Євангеліє від Матфея, 7:12); «Рабу ж Господа не слід сваритися, але бути привітним до всіх, шанобливим, незлобливим» (2-е Тимофію, 2:24); «Вітайте всіх братів цілуванням святим» (1-е Фессалонікійцям, 5:26); «За все дякуйте: бо така про вас воля Божа в Христі Ісусі» (1-е Фессалонікійцям, 5:18) тощо.

Норми поведінки мусульман, що регулюють усі сфери їхнього життя, закріплюються Кораном, Сунною пророка Мухаммеда, а також хадисами (священними книгами ісламу, що тлумачать висловлювання пророка Мухаммеда). Наприклад, у найбільш авторитетному й популярному серед мусульман збірнику хадисів «Аль-Джамі ас-Сахіх», складеному аль-Бухарі, наводиться хадис про те, що посланець Аллаха сказав: «Не увірує ніхто з вас до того часу, доки не стане бажати своєму брату (в ісламі) того ж, чого бажає самому собі» (Книга 2). В іншому хадисі зазначається: «Пророк, хай благословить його Аллах і вітає, велів нам робити сім речей <...> Він велів нам проводити поховальні ноші, відвідувати хворого, приймати запрошення, допомагати гнобленому, виконувати клятви, відповідати на привітання і висловлювати добрі побажання тому, хто чхає» (Глава 25). Наведені приклади свідчать про те, що етикетні норми в культурних традиціях обох народів мають глибоку релігійну основу. Біблія та Коран є головними писемними джерелами формування українських і лезгинських етикетних формул, які й сьогодні залишаються не просто усталеними словесними зворотами, елементами національної культури, даниною традиції, а фразами, що мають сакральне значення для кожної релігійної людини.

Монотеїстичні вірування українців і лезгинів вербалізуються в етикетних висловах, смисловим центром яких є компонент БОГ/АЛЛАХ. Варто відзначити, що уявлення про бога є ключовими в мовній свідомості й ритуальній комунікативній поведінці представників будь-якої монотеїстичної релігії, оскільки саме вони формують ціннісну основу національного світогляду, смислове інфор-

мативне ядро комунікації. Таким чином, можемо стверджувати, що БОГ – універсальна категорія людського буття, однак її втілення в різних мовних культурах має національно-специфічний характер.

В українській культурній традиції етикетні фрази з компонентом *Бог (Боже)* – обов'язковий атрибут щоденного спілкування. Це, як правило, вислови побажального характеру, які використовуються в різних комунікативних ситуаціях: привітання, прощання, подяки, вибачення, співчуття тощо. На широке розповсюдження цих давніх за походженням етикетних формул у мовленні українців уперше звернув увагу митрополит Іларіон: «Взагалі слово «Бог» сильно розгалужене в нас, а це вказівка, що воно старе і дуже поширене з глибокої давнини <...> З дуже давнього часу в нашій мові склалося багато виразів зі словом *бог*, які дійшли й до нашого часу: *бозна* – бог знає, *помагайбі* – помагай Боже, *спасибі* – спаси Боже, Бог вість, боронь Боже тощо. Цікаво, що в нас слово *бог* де-не-де змінилося на *біг*, а це вказує на його глибоку давність та засвоєність, бо, скажімо, Господь не змінилося в нас ніде на Госпідь» [6]. На поліфункціональності цих мовленнєвих одиниць в українській мові наголошують і сучасні дослідники. Н.Д. Бабич зауважує: «Ім'ям Бога клянуться і проклинають, застерігають і зупиняють, примиряють і вибачають, благословляють і дорікають, узагальнюють досвід предків і повчають з огляду на відповідальність перед майбутнім» [2, с. 122]. Варто відзначити, що в українських етикетних фразах, крім Бога, досить часто згадуються й інші ключові фігури християнства: *Ісус Христос* – син Бога Вседержителя, *Мати Божа* – мати Ісуса Христа. Цей факт підкреслює специфіку монотеїстичних вірувань українців, згідно з якими Бог – єдиний і всемогутній; однак у християнстві існують також інші об'єкти поклоніння. Смисловим центром багатьох українських висловлювань є також лексема *Господь* – одна з назв Бога в християн. Компоненти *Бог*, *Господь*, *Ісус Христос*, *Мати Божа* функціонують як рівноправні семантичні одиниці, що виконують однаково продуктивну роль у творенні етикетних формул різного функціонального навантаження.

Якщо в контексті християнського релігійного вчення «у зв'язку з впливом язичницьких культів Бог усвідомлюється як одна з істот, що керують усім сущим» [7, с. 11], то в ісламі стверджується, що «немає Бога, крім Аллаха» (Коран, 64:13), він – єдиний і неповторний творець світу. Усе життя мусульманина, у тому числі його мовленнєве спілкування, підпорядковуються саме цій формулі. У мовленнєвому етикеті лезгинів компонент *Аллах* входить до складу численних привітань, побажань, подяк, клятв тощо. У далекому минулому вони були невід'ємною частиною ритуальних молитов і замовлянь, за допомогою яких люди, починаючи чи завершуючи будь-яку справу, прагнули заручитися

підтримкою Всевишнього. Із часом ці мовленнєві формули втратили свої магічні функції та перетворилися на стереотипні фрази, які настільки міцно закріпились у мовній свідомості лезгинів, що сьогодні мало хто замислюється над їхнім глибоким релігійним змістом. Найбільш яскравими індикаторами давніх монотеїстичних уявлень українців і лезгинів є привітання й побажання з компонентом *Бог/Аллах*, які залежно від сфери функціонування можна поділити на три групи: трудові, святкові та повсякденно-побутові. Розглянемо їх детальніше.

1. Трудові привітання й побажання.

Згідно з давніми українськими звичаями людини, зайнятії на момент зустрічі певною роботою, завжди адресували особливі привітання й побажання. Більшість із них містить смисловий компонент *Бог (Боже), Господь (Господи)*. Одним із найбільш давніх і найчастіше вживаних упродовж багатьох століть в українській мові залишається привітання-побажання *Дай Боже!* На думку вчених, уперше воно зустрічається в Остромировому Євангелії (1056–1057 рр.), а також різноманітних жанрах давньоруської книжності (літописах, оригінальних і перекладних творах): *Дай Бог зрания и спасения и отпуцения грехов творящему благое* [8, с. 32–33]. Дослідник східнослов'янського привітання Н.С. Гребенщикова стверджує, що привітальне побажання Божої допомоги активно використовується в українській мові зі староукраїнського періоду, про що свідчить його поява в драматичних творах, зокрема, інтермедіях [5].

Фразу *Дай, Боже!* в українській мові можна вважати первинною, на основі якої пізніше сформувалися інші вислови релігійного змісту. Підтвердженням цього є велика кількість синонімів, що виникли під впливом діалектів: *Бог на (у) поміч!; Помагай Біг (Бог, Боже) Вам (тобі)!; Боже Вам помагай (поможи)!; Дай, Боже, щастя! [13; 16]; Дай, Боже, час і пору добру!; Дай, Боже, щоб робилося, не псувалося!; Дай, Боже, на прожиток! [14], на що відповіддю було Спасибі! Нехай і Вам Бог помага! або Дай, Боже, здоров'я! [14; 15].* Функціонування цих привітань переважно в усній формі привело до різноманітних зрощень, що характерно для діалектного мовлення: *Пома(га)й-бо!; Помагайбі!; Помай Биг!; Помагайбіг!; Магайбі!; Богпоміч!; Дайбоздоровля!; Дай-бо здоровля! [13]* тощо. У лексикографічних працях вони, як правило, кваліфікуються як застарілі, хоча й сьогодні їх досить часто можна почути в мовленні сільських мешканців різних вікових категорій.

Варто відзначити, що в українському мовленнєвому етикеті побажання Божої допомоги спочатку адресувались лише тій людині, яка на момент зустрічі займалася певною трудовою діяльністю. Однак пізніше ці вислови розширили сферу свого функціонування та стали вживатись як привітання безвідносно до трудової ситуації. У зв'язку із цим

змінилась також фраза-відповідь: замість подяки почали використовувати одне з привітань (*Доброго здоров'я!; Дай, Боже, здоров'я!* тощо), що підтверджує традиційне українське прислів'я: *Яке «помагайбі!», таке й «доброго здоров'ячка!»* [14, с. 270].

В українській культурній традиції вибір тієї чи іншої етикетної формули визначався родом трудової діяльності адресата. Людям, які виконували різну роботу, адресувалися різні привітання й побажання:

– збирачам урожаю: *Дай, Боже, нам урожаю!; Благослови, Боже, в щасливу дорогу на лицарське жниво, і дай, Боже, щасливо повернутися; Господи-Боже, помози легенько, добренько, щоб вижати хуменько!; Благослови і помози нам, Господи, у добру путь!; Дай, Боже, час добрий і пору в доброму здоров'ї пожать та й на той рік дождать!* [15, с. 264];

– косарям: *Дай, Боже, нам легко, весело цю траву знять!* (на що відповіддю було *Посилай, Господи!*). Жінки в цій ситуації вживали конструкцію *Дай, Боже, щоб нашим косарям і трава легко лягла, і коса брала!* [15, с. 252];

– збирачам сіна: *Дай Бог сей год убрать і на той діждать!; Здорові будьмо! Дай Бог у годину в добрім здоров'ї сіно упорать, гребовицю кінчить!* [15, с. 252];

– сіячам зерна: *Господи помози! Дай, Господи, час добрий!; Роди, Боже, на всякого долю – і на кривого, і на сліпого, і на бачущого, і на видючого!; Щоб було людям дати і продати!; Дай, Боже, в добрий час! Щоб Господь уродив хліб святий нам!* тощо. Завершення трудової діяльності, як правило, супроводжувалось фразою *Спасибі Богу за помогу!* [15, с. 258–259].

У мовленнєвому етикеті лезгинів людям, зайнятим на момент спілкування певною трудовою діяльністю, також адресується безліч привітань і побажань релігійного змісту. І це не є випадковим, адже словесна творчість лезгинів, як і українців, створювалась у тісному зв'язку із землеробством та мала виключно магічний, заклинальний характер [3, с. 17]. Первинними можна вважати фрази *Аллагь куьмек хьурай!; Квез (Ваз) Аллагьди куьмек (нуьсрет) гурай!* («Хай Аллах допоможе Вам (тобі)!»); *Це Аллах...!* («Дай Аллах...!») [11, с. 52], на основі яких сформувалася велика кількість синонімів: *Ваз Аллагьди кьуват гурай!* («Хай Аллах дасть тобі сили!»); *Я Аллагь ви гьилер галат тахІ-урай! / Я Аллагь ви гьилериз галатвал акунтуьурай!* («О Аллах, щоб твої руки не втомлювалися!»); *Куь кІвалахар Аллагьди вичи вилик кутурай!* («Хай Ваші справи будуть вдалими!», букв. «Хай Аллах сам просуне вперед Ваші справи!») [11, с. 53]. Такі побажання є взаємними, тому передбачають відповіді-подяки: *Баркалла! Аллагьди ваз багьширай!* («Спасибі! Хай нагородить тебе Аллах!»); *Аллагьди Куьн шадаррай!* («Хай обрадує Вас Аллах!»);

Баркалла! Квез Аллагдади берекат гурай! («Спасибі! Хай Аллах дасть прибуток і Вам!»); *Къуй Аллагдадиз ван хъурай ви гафар!* *Къуй Куь крарни (кввалахарни) дуьзмиш хъурай!* («Щоб почув Аллах Ваші слова! Хай підуть і Ваші справи благополучно!»); *Къуй Аллагдади Квез сагъ-саламатвал ва рагъм гурай!* («Хай Аллах дасть Вам здоров'я і добра!») [11, с. 53] тощо.

2. Святкові вітання й побажання.

Характерною особливістю святкових привітань і побажань є те, що вони вимовляються лише на найближчий рік, до наступного такого ж свята. Так, на Різдво й новорічні свята українці послуговуються фразою *Христос народився (родився, рождається)!*, яка передбачає репліку-відповідь *Славімо Його!* Поширені в мовленні українців і такі святкові побажання: *На щастя на здоров'я з Святвечором! Благослови, Боже, ще й цей Новий рік, щоби був щасливий кожний чоловік!; Нехай Бог дасть вам багато пиєниці, багато жита, багато дітей!* [15] тощо. До цього часу зберігаються давні, відомі із часів язичництва, побажання у вигляді заклинань-прохань (*Роди, Боже, жито, пиєницю і всякую паиєницю!* [14]), що органічно ввійшли в українські колядки та щедрівки, які виконуються під час Різдва й новорічних свят. Такі висловлювання являють собою синтез язичницьких і християнських уявлень українців.

Свято Пасхи в українській культурі має свої привітання й побажання. Серед них найуживанішим є *Христос воскрес!*, на що традиційною є відповідь *Воістину воскрес!* [14, с. 249; 15, с. 206]. В українській мові функціонує також більш архаїчна форма *Христос воскресє!*, яка відрізняється від *Христос воскрес!* не лише в граматичному, а й у семантичному плані. Дієслово *воскрес* недоконаного виду та вказує на завершеність дії в часі, тоді як дієслово *воскресе* свідчить про те, що Христос воскресає завжди, тобто має позачасовий статус. Традиція вимовляти фразу *Христос воскрес!* сягає ще апостольських часів, оскільки виражає радість, аналогічну радості апостолів, які дізналися про воскресіння Христа (Євангеліє від Матфея, 27:64, 28:6-7; Євангеліє від Луки 24:6, 24:34). З того часу слово *Христос* стало символом спасіння, страдництва, відродження.

Лезгинські висловлювання релігійного змісту вживаються під час найбільш значущих для кожного мусульманина свят: Ураза Байрам і Курбан Байрам. Вони безпосередньо пов'язуються з ідеями духовного вдосконалення та благородними вчинками. Ці свята прийнято відзначати добрими справами, виявляючи турботу про ближніх і співчуття до нужденних. При цьому як привітання й побажання використовуються спеціальні фрази, невід'ємною частиною яких є ім'я Аллаха: *Куь сив хуьнуьн сувар мубаракрай!* *Куьне хвейи сивер Аллагдади къабулрай!* («Зі святом Ураза Байрам! Хай

прийме Ваші чесні пости, Ваші жертвоприношення!»); *Куьн виши суваррихъ агакъррай!* («Хай Аллах помилує Вас за Ваші гріхи!»); *Квез Къурбанд сувар мубаракрай!* *И куьне авунвай къурбандар, садакъаяр Аллагдади къабулрай!* («Зі святом Курбанда! Хай Аллах прийме Ваші жертвоприношення!»); *Куь сувабар гзаф хъурай!* («Хай Аллах Вас береже від різних бід!») тощо.

У мовленнєвому етикеті обох народів етикетні висловлювання, що апелюють до Бога, часто використовуються в сімейній обрядовості. Так, з приводу весілля чи інших сімейних свят українці висловлюють побажання, в основі яких – зичення щастя, здоров'я, довгого віку: *Дай, Боже, разом двоє – щастя і здоров'я!*; *Дай, Боже, нашим молодцям віку довгого і здоров'я доброго!*; *Нехай вам Бог дає щастя, здоров'я і многі літа!*; *Дай же, Господи, нашим молодцям і щастячка, і здоров'ячка, і віку довгого та розуму доброго!*; *Дай, Боже, діждати онуків!*; *Дай вам, Боже, і внуків дочекатись!*; *Живіть з Богом!*; *Хай вас Господь підтримить на цім світі!*; *Дай (пошли) Боже много літ (на світі пожити)!*; *Пошли Вам Боже всього найкращого, а найпаче доброго здоров'я і довгого віку!*; *Хай тобі Бог дає вік – і щасливий і добрий!* [15, с. 314] тощо.

Етикетні висловлювання схожого змісту знаходимо також у лезгинському мовленнєвому етикеті: *Вазни Аллагдади сагъвал гурай!* («Дай Аллах тобі здоров'я!»); *Куьнни сагъвилелди яшамши хъурай!* («Дай Вам Аллах жити здоровими!»); *Ваз Аллагдади хъсанвилер гурай!* («Хай Аллах дасть тобі все найкраще!»); *Аллагдади ваз чехи бахтар гурай!* («Хай Аллах дасть тобі щастя!»); *Квез Аллагдади чандин сагъвални яргъи уьмуьрар гуй!* («Дай Аллах Вам здоров'я і довгого життя») [11, с. 53] тощо. Такі вислови є поліфункціональними, оскільки використовуються не лише у святкових ситуаціях, а й у повсякденно-побутовому спілкуванні.

3. Повсякденно-побутові привітання та побажання.

Про використання привітань релігійного характеру в повсякденному спілкуванні українців писав відомий український етнограф Я.Ф. Головацький: «Ввійшовши в хату або здивавшись, заодно кажуся: *«Слава Богу (слава Ісусу Христу)!*» Відповідають: *«На віки слава (слава во віки)!*» Або: *«Помагай Біг вам!*» Відповідають: *«Дай Боже здоров'я!»* Перший каже: *«Як ся маєте?»* Другий: *«Гаразд, Богу дякувати; ви собі як ся маєте?»* Перший: *«Гаразд, поки здорові, хвалити Бога»* [4]. Згадані вченим етикетні фрази міцно закріпились у традиційній практиці українського спілкування. Так, наприклад, представники Західної України й сьогодні у своєму щоденному спілкуванні часто використовують привітання *Слава Ісусу Христу!* (мешканці села – *Славайсу!*), на яке традиційною є відповідь *Слава навіки!* або *Навіки слава (амінь)!* [9]. Етикетні висловлювання *Помагай Біг!*, *Дай Боже здо-*

ров'я! [13] є поширеними в спілкуванні мешканців сільської місцевості.

У повсякденному спілкуванні українців функціонує чимало добрих побажань, що обслуговують різноманітні ситуації повсякденного життя. Так, людині, яка розпочинає певну справу, висловлюють побажання *З Богом!* або *Дай, Боже, добрий початок;* *Хай Мати Божя помилує!*; *Благослови, Боже (Господи)* [14, с. 68], які, згідно з давніми народними уявленнями, могли стати запорукою успіху. Вхід у нове помешкання супроводжується фразою *Дай, Боже, годину добру!* [16]. Людині похилого віку адресують *Причини Вам, Боже, віку!* [17] тощо. В українському мовленнєвому етикеті є також універсальні побажання на всі випадки життя: *Хай (Нехай)Бог (Господь) Вас (тебе) береже!;* *Дай, Боже, здоров'я (щастя, щасливу годину, довгого віку)!;* *Боже нам (Вам) помагай!* [13; 16] тощо.

Повсякденне спілкування лезгинів також відзначається високою орієнтацією на використання висловів побажального змісту. Так, релігійне забарвлення мають такі етикетні формули:

добрі побажання людині перед від'їздом: *Ви кІ-валахар Аллагьди тукІуьррай!* («Хай твої справи підуть на користь за допомогою Аллаха!»); *Куьнни Аллагьди хьсанвиліхь тухурай!* («Щоб Аллах привів тебе до кращого!»); *Хьсан, саламат рехь хьурай!* *Куьн Аллагьдал аманат хьурай!* («Щасливої дороги! Хай приведе Вас Аллах до кращого!») / «Щастя і благополуччя Вам у дорозі!»); *Куьн сагь-саламатдиз кІваліз агакьрай!* («Хай Аллах благополучно поверне Вас до Вашого дому!»). Вони передбачають відповідь *Куьнни сагьвилелди яшамиш хьурай!* («Дай Вам Аллах жити здоровими!») [11, с. 53];

побажання хворому: *Квез Аллагь куьмек хьурай!* («Хай Аллах допоможе тобі!»); *Ваз Аллагьди кьуват гурай!* («Щоб Бог дав тобі сили!»); *Аллагьди вичи ганвай тІал, фад алатдайди хьурай!* («Хай Аллах зробить, щоб Ваша хвороба швидко минулася!»); *Вичи вегьей тІал вичи алудрай!* («Хай полегшить (забере) Аллах Вашу хворобу!»); *Аллагьдиз вичиз язух атурай!* («Хай проявить Аллах до Вас співчуття!») (розм.)). Традиційною відповіддю на них є *Баркалла! Квезни Аллагьди куьмек гурай!* («Спасибі! Щоб Аллах допоміг і Вам!») [11, с. 52];

відповідь на привітання: *Квез Аллагьди сагьвал ва шадвал гурай!* («Хай Аллах дасть Вам здоров'я і радість на все життя!») [11, с. 53];

подяка: *Вазни Аллагьди сагьвал гурай!* («Дай Аллах і тобі здоров'я!»); *Балаяр бахтсузвилер вавай яргьа хьурай!* («Щоб біда й нещастя обходили тебе стороною!») / «Щоб ніколи не бачив горя!») [11, с. 53];

співчуття: *Куь кьейбурузни рагьметар гурай!* («Хай помилує Аллах і Ваших покійників!»); *Рагьметлу касдин яшар, куь аялрин яшарихь агал хьу-*

вурай Аллагьди! («Хай додасть Аллах вашим дітям не дожити ним роки!») (розм.);

побажання перед їжею: *Бисмиллагь!* (*бисмиллагь*) *рагьмани (рагьим)!* («В ім'я Аллаха Милостивого й Милосердного!») [11, с. 118].

Загальноновживаними є також інші висловлювання, які характеризуються поліфункціональністю: *Аллагьди вичи гудай ксарикай хьурай!* («Хай буду з тих, кого Аллах уважає святим!»); *Ваз Аллагьди регьим авурай!* («Хай Аллах помилує тебе!»); *Куь рикІиз Аллагьди сабур гурай!* («Хай Аллах заспокоїть Ваші серця!») [11, с. 53]; *Аллагьди чи гунагьрлай гьил кьачурай!* («Хай Аллах пробачить нас за наші гріхи!»); *Аллагьди агакьаррай!* («Хай виконає (донесе) це Аллах!»); *Аллагь валай (адалай, вичелай, кьелай) рази хьуй (хьурай)!* *Егер ам иниз акьатайта, куьнени ам гьавурда тур!* («Хай Аллах буде задоволений тобою! Якщо ви побачите його, поясніть йому»); *Аллагьди ваз багьширай!* («Хай нагородить тебе Аллах!»); *Аллагьди Куьн (вун) шадаррай!* («Хай обрадує Вас (тебе) Аллах») [11, с. 53] тощо.

Разом зі стверджувальними конструкціями в лезгинській мові часто зустрічаються заперечні форми: *Аллагьди писвал дагурай!* («Хай не дасть Вам Аллах поганого!»); *Аллагьди писвал гунтавурай!* («Хай не допустить Аллах») [12] тощо. Як бачимо, у наведених прикладах актуалізуються уявлення лезгинів про Аллаха як носія абсолютної істини, істоту милосердну, здатну помилувати людину, пробачити її гріхи та навіть нагородити за добрі справи.

Як свідчить проведений аналіз, монотеїстичні вірування українців і лезгинів вербалізуються в етикетних висловах побажального характеру, смисловим центром яких виступають компоненти *Бог, Господь, Ісус Христос, Мати Божя* (в українській мові) та *Аллах* (у лезгинській мові). В обох культурах ці етикетні формули використовуються в схожих комунікативних ситуаціях (трудовах, святкових, повсякденно-побутових) і відображають спільні уявлення народів про Бога як про єдиного й всемогутнього творця Всесвіту, здатного як захистити, так і покарати людину, що свідчить про певну універсальність асоціативно-образного мислення українців та лезгинів. Водночас в усвідомленні ролі Бога в житті людини спостерігаються етнокультурні відмінності. Функціонування в складі українських етикетних формул інших, крім слова *Бог*, смислових компонентів свідчить про те, що в українській культурній традиції Бог сприймається як один з об'єктів поклоніння, одна зі священних стихій, які керують світом. У лезгинських етикетних висловах зі смисловим центром *Аллах* сконденсовано головну формулу ісламського віровчення: «Немає Бога, крім Аллаха, а Мухаммед його пророк». Отже, Аллах в уявленні лезгинів – єдиний та одноосібний творець усіх форм життя.

Література

1. Армстронг К. История бога. Тысячелетние искания в иудаизме, христианстве и исламе / К. Армстронг. – К. ; М. : София, 2004. – 496 с.
2. Бабич Н.Д. «Сила Божа» в народній фразеології / Н.Д. Бабич // Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки : зб. наук.-дидакт. праць. – Чернівці : ВД «Букрек», 2009. – С. 118–123.
3. Ганиева А.М. Очерки устно-поэтического творчества лезгин / А.М. Ганиева. – М. : Наука, 2004. – 239 с.
4. Головацький Я.Ф. Слова вітання, благословенства, чемності й обичайності у русинів / Я.Ф. Головацький // Вінок русинам на обжинки : в 2 ч. / за ред. І.Ф. Головацького. – Відень, 1846–1847. – Ч. 2. – 1847. – С. 255–261.
5. Гребенщикова Н.С. История русского приветствия (на восточнославянском фоне) : [монографія] / Н.С. Гребенщикова. – Гродно : ГрГУ, 2004. – 306 с.
6. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : [іст.-реліг. монографія] / митрополит Іларіон. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 424 с.
7. Писарь Н.В. Дихотомия «Бог – дьявол» в древнерусской языковой картине мира : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Н.В. Писарь. – Калининград, 2011. – 26 с.
8. Плешакова В.В. Традиционные формы русской речи как национальное достояние / В.В. Плешакова // Русский язык: прошлое и настоящее : тезисы докладов междунар. науч.-практ. конф. (22–25 мая 2000 г.) / РГПУ им. С.А. Есенина. – Рязань, 2000. – С. 32–33.
9. Скочиляс І.Я. «Слава Ісусу Христу!» – «На віки, амінь!» (до історії впровадження християнського привітання в Україні) / І.Я. Скочиляс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.patriyarkhat.org.ua>.
10. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 264 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

11. Гюльмагомедов А.Г. Словарь лезгинского языка / А.Г. Гюльмагомедов. – Махачкала : ИПЦ ДГУ, 2004. – 472 с.
12. Гюльмагомедов А.Г. Лезги чІалан фразеологиядин словарь / А.Г. Гюльмагомедов. – Махачкала : ДАГУЧПЕДГИЗ, 1975. – 152 с.
13. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
14. Українські приказки, прислів'я та інше: збірники О.В. Марковича та інших / спорудив М. Номись. – СПб., 1864. – 333 с.
15. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упор., прим. та біогр. нариси А.П. Пономарьова, Т.В. Косміної, О.О. Боряк. – К. : Либідь, 1991. – 640 с.
16. Божий // Фразеологічний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua/49/53393/356132.html>.
17. Галицько-руські народні приповідки : в 3 т. / упор. І.Я. Франко. – 2-ге вид. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006– . – Т. 1. – 2006. – 832 с. ; Галицько-руські народні приповідки : в 3 т. / упор. І.Я. Франко. – 2-ге вид. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006– . – Т. 2. – 2006. – 818 с. ; Галицько-руські народні приповідки : в 3 т. / упор. І.Я. Франко. – 2-ге вид. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006– . – Т. 3. – 2006. – 699 с.